

UNIVERSITI PUTRA MALAYSIA

***PATRIOTISME DALAM KALANGAN ETNIK MINORITI BUGIS DI SABAH,
MALAYSIA***

AL-AZHARRI SIDDIQ BIN KAMUNRI

FEM 2018 43

**PATRIOTISME DALAM KALANGAN ETNIK MINORITI BUGIS DI SABAH,
MALAYSIA**

Oleh

AL-AZHARRI SIDDIQ BIN KAMUNRI

**Tesis yang dikemukakan kepada Sekolah Pengajian Siswazah Pengurusan,
Universiti Putra Malaysia, sebagai memenuhi keperluan untuk
Ijazah Doktor Falsafah**

September 2018

Semua bahan yang terkandung dalam tesis ini, termasuk tanpa had teks, logo, ikon, gambar dan semua karya seni lain, adalah bahan hak cipta Universiti Putra Malaysia kecuali dinyatakan sebaliknya. Penggunaan mana-mana bahan yang terkandung dalam tesis ini dibenarkan untuk tujuan bukan komersil daripada pemegang hak cipta. Penggunaan komersil bahan hanya boleh dibuat dengan kebenaran bertulis terdahulu yang nyata daripada Universiti Putra Malaysia.

Hak cipta © Universiti Putra Malaysia

Abstrak tesis yang dikemukakan kepada Senat Universiti Putra Malaysia,
sebagai memenuhi keperluan untuk ijazah Doktor Falsafah

**PATRIOTISME DALAM KALANGAN ETNIK MINORITI BUGIS
DI SABAH, MALAYSIA**

Oleh

AL-AZHARRI SIDDIQ BIN KAMUNRI

September 2018

Pengerusi: Jayum Anak Jawan, PhD
Fakulti: Ekologi Manusia

Patriotisme merupakan salah satu nilai kenegaraan yang sangat penting dalam pembinaan sesebuah negara. Dalam konteks negeri Sabah, kepelbagaian etnik, agama, budaya, fahaman politik dan keunikan undang-undang negeri Sabah merupakan faktor-faktor yang sangat penting dalam pembentukan tahap patriotisme sesebuah etnik di Sabah. Kajian ini bertujuan mengukur tahap patriotisme dalam kalangan etnik minoriti Bugis di Sabah. Kajian ini penting kerana tidak ada kajian yang lepas mengenai tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah. Dari aspek undang-undang negeri Sabah, terdapat lebih 30 etnik yang diiktiraf sebagai pribumi Sabah. Walau bagaimanapun, status etnik Bugis Sabah tidak termasuk sebagai pribumi Sabah walaupun mereka telah menetap di Sabah sejak tahun 1868 lagi. Kedudukan etnik Bugis Sabah dalam Perlembagaan Persekutuan Malaysia adalah lebih baik di mana mereka diiktiraf sebagai bumiputera kerana memenuhi kriteria yang ditetapkan seperti beragama Islam, berbahasa Melayu dan mengamalkan adat budaya Melayu. Walaupun generasi kedua Bugis Sabah dan seterusnya telah melalui proses asimilasi dengan etnik tempatan yang lain melalui perkahwinan campur, pendidikan, ekonomi dan sosiopolitik tetapi permasalahan utama patriotisme mereka masih lagi berlaku. Metodologi yang digunakan dalam kajian ini adalah lebih kepada kaedah kuantitatif, manakala kaedah kualitatif merupakan pelengkap di mana kombinasi pelbagai kaedah telah melengkap antara satu sama lain. Kaedah kuantitatif digunakan untuk mendapatkan data di lapangan, manakala kaedah kualitatif pula merupakan kaedah untuk mengolah data yang diperoleh dari pelbagai sumber seperti data statistik, rujukan daripada buku, tesis dan kajian terdahulu yang berkaitan. Oleh hal yang demikian, kajian ini menggunakan kaedah kuantitatif untuk menganalisis dan menilai sikap responden terhadap tahap patriotisme, manakala kaedah kualitatif pula bertujuan untuk saling melengkapkan data kuantitatif dalam menghuraikan permasalahan patriotisme etnik Bugis di Sabah. Hasil penemuan kajian ini menunjukkan bahawa faktor-faktor seperti latar belakang demografi dan dimensi pengukuran patriotisme telah mempengaruhi tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah. Namun demikian, hasil penting kajian ini menunjukkan tahap patriotisme

mereka adalah di tahap tinggi di mana perbandingan menunjukkan purata keseluruhan lebih tinggi daripada Indeks Patriotisme Negara di peringkat nasional. Rumusan, walaupun dalam kalangan mereka masih ada yang mengekalkan keunikan identiti etnik Bugis tetapi patriotisme mereka kepada negeri Sabah dan negara Malaysia adalah tinggi dan ianya telah membezakan diri mereka dengan orang Bugis dari negara Indonesia.

Abstract of thesis presented to the Senate of Universiti Putra Malaysia in fulfillment of the requirement for the degree of in Doctor of Philosophy

**PATRIOTISME IN BUGIS SABAH, MALAYSIA
MINORITY ETHNIC**

By

AL-AZHARRI SIDDIQ BIN KAMUNRI

September 2018

**Chair: Jayum Anak Jawan, PhD
Faculty: Human Ecology**

Patriotism is one of the most crucial state values in the construction of a country. In the context of Sabah, the diversity of ethnic, religious, cultural, political and uniqueness of the Sabah state constituents are significant factors in forming the level of ethnic patriotism in Sabah. This study aims to measure the level of patriotism among Bugis ethnic minorities in Sabah. This study is important because there is no previous study on the level of Bugis ethnic patriotism in Sabah. From the aspect of the Sabah state law, there are over 30 ethnicities recognized as Sabah natives. However, ethnic Bugis Sabah status is not included as Sabah's natives although they have settled in Sabah since 1868. The ethnic position of Bugis Sabah in the Federal Constitution of Malaysia is better where they are recognized as Bumiputras for meeting the prescribed criteria of Islam, Malay language and practicing Malay customs. While the second generation of Bugis Sabah and beyond have been through the process of assimilation with other local ethnics through mixed marriages, education, economics, social and politics, their central patriotism still exists. The methodology used in this study is more than quantitative methods, while qualitative methods are complementary where the combination of various ways has complemented each other. Quantitative methods are used to obtain data in the field, while qualitative methods are methods for processing data collected from various sources such as statistical data, references from books, theses, and related previous studies. Therefore, this study uses quantitative methods to analyze and evaluate respondents' attitudes towards patriotism levels, while qualitative methods are aimed at complementing quantitative data in describing the problems of ethnic Bugis patriotism in Sabah. The findings of this study show that factors such as demographic background and dimension of patriotism measurement have influenced the level of ethnic Bugis patriotism in Sabah. However, the critical outcome of this study suggests that their level of patriotism is at a high level where the comparison shows the overall average more elevated than the National Patriotic Index at the national level. The formulation, although among them still exists, maintains the uniqueness of Bugis ethnic identity but

their patriotism to the state of Sabah and Malaysia is high, and they have distinguished themselves with the Bugis from Indonesia.

© COPYRIGHT UPM

PENGHARGAAN

Terlebih dahulu, saya ingin merakamkan setinggi-tinggi penghargaan kepada jawatankuasa penyelia saya, Profesor Jayum Jawan (Pengerusi), Profesor Zaid Ahmad dan Profesor Madya Dr. Ahmad Tarmizi Talib (ahli) atas sokongan berterusan, kesabaran, motivasi, semangat dan ilmu pengetahuan yang sangat mendalam dalam membimbing saya menjadi penyelidik yang kritis.

Akhir sekali, jutaan terima kasih kepada ahli keluarga saya yang telah memberi sokongan daripada aspek mental, fizikal dan kewangan semasa menyelesaikan pengajian ini. Khususnya, isteri dan anak-anak Dr. Putri Yubbu, Aimi Fatimah, Ain Farhanah, Annur Iman & Ainur Syifa. Ibu bapa saya Hj. Kamunri Hj. Naho dan Hjh. Harisah Lile dan adik-beradik. Orang-orang kampung dan rakan-rakan di lapangan. Justeru, perjalanan pengajian ini telah memberikan saya pendedahan pengetahuan yang tidak terbatas dan pengalaman penting. Saya bersyukur untuk mendapat peluang belajar dengan sekumpulan orang yang memberi inspirasi, termasuklah mereka yang tidak dapat disebut namanya satu persatu.

Saya mengesahkan bahawa satu Jawatankuasa Peperiksaan Tesis telah berjumpa pada 25 September 2018 untuk menjalankan peperiksaan akhir bagi Al-Azhari Siddiq bin Kamunri bagi menilai tesis beliau yang bertajuk "Patriotisme dalam Kalangan Etnik Minoriti Bugis di Sabah, Malaysia" mengikut Akta Universiti dan Kolej Universiti 1971 dan Perlembagaan Universiti Putra Malaysia [P.U.(A) 106] 15 Mac 1998. Jawatankuasa tersebut telah memperakukan bahawa calon ini layak dianugerahi ijazah Doktor Falsafah.

Ahli Jawatankuasa Peperiksaan Tesis adalah seperti berikut:

Mohamad Fazli bin Sabri, PhD

Profesor Madya
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Pengerusi)

Nobaya binti Ahmad, PhD

Profesor Madya
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Pemeriksa Dalam)

Sarjit Singh a/l Darshan Singh, PhD

Profesor Madya
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Pemeriksa Dalam)

Sivamurugan Pandian, PhD

Profesor
Universiti Sains Malaysia
Malaysia
(Pemeriksa Luar)

RUSLI HAJI ABDULLAH, PhD

Profesor dan Timbalan Dekan
Sekolah Pengajian Siswazah
Universiti Putra Malaysia

Tarikh: 27 September 2018

Tesis ini telah dikemukakan kepada Senat Universiti Putra Malaysia dan telah diterima sebagai memenuhi syarat keperluan untuk Ijazah Doktor Falsafah. Ahli Jawatankuasa Penyeliaan adalah seperti berikut:

Jayum Anak Jawan, PhD

Profesor
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Pengerusi)

Zaid bin Ahmad, PhD

Profesor
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Ahli)

Ahmad Tarmizi bin Talib, PhD

Profesor Madya
Fakulti Ekologi Manusia
Universiti Putra Malaysia
(Ahli)

ROBIAH BINTI YUNUS, PhD

Profesor dan Dekan
Sekolah Pengajian Siswazah
Universiti Putra Malaysia

Tarikh:

Perakuan Pelajar Siswazah

Saya memperakui bahawa:

- Tesis ini adalah hasil kerja saya yang asli;
- Setiap petikan, kutipan dan ilustrasi telah dinyatakan sumbernya dengan jelas;
- Tesis ini tidak pernah dimajukan sebelum ini, dan tidak dimajukan serentak dengan ini, untuk ijazah lain sama ada di Universiti Putra Malaysia atau di institusi lain;
- Hak milik intelek dan hakcipta tesis ini adalah hak milik mutlak Universiti Putra Malaysia, mengikut Kaedah-Kaedah Universiti Putra Malaysia (Penyelidikan) 2012;
- Kebenaran bertulis daripada penyelia dan Pejabat Timbalan Naib Canselor (Penyelidikan dan Inovasi) hendaklah diperoleh sebelum tesis ini diterbitkan (dalam bentuk bertulis, cetakan atau elektronik) termasuk buku, jurnal, modul, prosiding, tulisan popular, kertas seminar, manuskrip, poster, laporan, nota kuliah, modul pembelajaran atau material lain seperti yang dinyatakan dalam Kaedah-Kaedah Universiti Putra Malaysia (Penyelidikan) 2012;
- Tiada plagiat atau pemalsuan/fabrikasi data dalam tesis ini, dan integriti ilmiah telah dipatuhi mengikut Kaedah-Kaedah Universiti Putra Malaysia (Pengajian Siswazah) 2003 (Semakan 2012-2013) dan Kaedah-Kaedah Universiti Putra Malaysia (Penyelidikan) 2012. Tesis telah diimbaskan dengan perisian pengesanan plagiat.

Tandatangan: _____ Tarikh: _____

Nama dan No. Matrik: Al-Azhari Siddiq Bin Kamunri (GS39164)

Perakuan Ahli Jawatankuasa Penyeliaan:

Dengan ini, diperakukan bahawa:

- Penyelidikan dan penulisan tesis ini adalah di bawah seliaan kami;
- Tanggungjawab penyeliaan sebagaimana yang dinyatakan dalam Kaedah-Kaedah Universiti Putra Malaysia (Pengajian Siswazah) 2003 (Semakan 2012-2013) telah dipatuhi.

Tandatangan : _____
Nama Pengerusi
Jawatankuasa
Penyeliaan : _____

Tandatangan : _____
Nama Ahli
Jawatankuasa
Penyeliaan : _____

Tandatangan : _____
Nama Ahli
Jawatankuasa
Penyeliaan : _____

ISI KANDUNGAN

	Halaman
ABSTRAK	i
ABSTRACT	iii
PENGHARGAAN	v
PENGESAHAN	vi
PERAKUAN	vii
SENARAI JADUAL	xiv
SENARAI RAJAH	xv
SENARAI PETA	xvi
SENARAI SINGKATAN	xvii
BAB	
1 PENGENALAN	
1.1 Pendahuluan	1
1.2 Permasalahan Kajian	1
1.3 Persoalan Kajian	2
1.4 Objektif Kajian	2
1.5 Kepentingan Kajian	3
1.6 Skop Kajian	4
1.7 Organisasi Tesis	4
1.8 Kesimpulan	7
2 SOROTAN LITERATUR	
2.1 Pendahuluan	8
2.2 Definisi Patriotisme	8
2.3 Ciri-Ciri Patriotisme	11
2.4 Sikap Patriotisme	12
2.5 Teori Huntington Tentang Patriotisme	14
2.6 Teori Fukuyama Tentang Patriotisme	21
2.7 Kajian Indeks Patriotisme Negara	23
2.7.1 Kumpulan Sasar IPN	25
2.7.2 Latar Belakang Penyelidikan IPN	25
2.7.3 Objektif Penyelidikan IPN	25
2.7.4 Sumbangan IPN	26
2.8 Kajian Asmiaty Amat Tentang Bugis Sabah	26
2.9 Kajian Suraya Sintang Tentang Bugis Sabah	28
2.9.1 Bugis Melayu	29
2.9.2 Bugis Warganegara Malaysia	30
2.9.3 Bugis Indonesia	30
2.10 Kesimpulan	31
3 METODOLOGI	
3.1 Pendahuluan	32
3.2 Kerangka Penyelidikan	32

3.3	Reka Bentuk Kajian Tinjauan	34
3.4	Lokasi Kajian	36
3.5	Pemboleh Ubah Kajian	38
3.5.1	Pemboleh Ubah Bersandar (Tahap Patriotisme)	38
3.5.2	Pemboleh Ubah Tidak Bersandar (Faktor Demografi)	38
3.6	Pengukuran Patriotisme	38
3.6.1	Dimensi Kenegaraan	39
3.6.2	Dimensi Institusi Raja dan Kesultanan	39
3.6.3	Dimensi Bahasa Melayu Sebagai Bahasa Rasmi	39
3.6.4	Dimensi Interaksi Kaum	39
3.6.5	Dimensi Penglibatan Dalam Aktiviti Sosial	40
3.6.6	Dimensi Penggunaan Produk Tempatan	40
3.6.7	Dimensi Ketatanegaraan	40
3.7	Kaedah Pengumpulan Data	41
3.8	Kesahan dan Kebolehpercayaan Instrumen	42
3.9	Ujian Kenormalan Data	44
3.10	Kaedah Persampelan	47
3.10.1	Kumpulan Sasaran	47
3.10.2	Kerangka Persampelan	48
3.10.3	Saiz Sampel	48
3.10.4	Kaedah Pemilihan Sampel	48
3.11	Kaedah Analisis Data	49
3.11.1	Kenalpasti Tahap Patriotisme	49
3.11.2	Perbandingan Tahap Patriotisme	49
3.11.3	Ujian T dan Ujian Mann- Whitney U	49
3.11.4	Ujian ANOVA dan Ujian Kruskal Wallis	50
3.11.5	Faktor Mempengaruhi Tahap Patriotisme	50
3.11.6	Hipotesis dan Ujian Statistik	52
3.12	Perisian Komputer Statistik	54
3.13	Kesimpulan	54

4 SEJARAH ETNIK BUGIS

4.1	Pengenalan	55
4.2	Siapakah Orang Bugis	55
4.3	Kerajaan Awal Bugis	61
4.3.1	Kerajaan Bone	61
4.3.2	Kerajaan Makassar	61
4.3.3	Kerajaan Soppeng	61
4.3.4	Kerajaan Wajo	62
4.4	Kebudayaan Etnik Bugis	62

4.5	Etnik Bugis Di Sabah	63
4.5.1	Populasi Bugis Sabah Bermula Di Tawau	64
4.5.2	Etnik Bugis Indonesia	66
4.5.3	Struktur Sosial Etnik Bugis Sabah	68
4.6	Latar Belakang Patriotisme Di Sabah	69
4.7	Sejarah Patriotisme Etnik Bugis di Sabah	71
4.7.1	Melayu Berdarah Bugis	73
4.7.2	Bugis Indonesia Bukan Bertaraf Warganegara Malaysia	73
4.7.3	Bugis Bertaraf Warganegara Malaysia	73
4.8	Kesimpulan	74
5	LATAR BELAKANG KAJIAN DAN RESPONDEN	
5.1	Pendahuluan	75
5.2	Latar Belakang Kawasan Kajian	75
5.3	Demografi	77
5.3.1	Taburan Responden Mengikut Umur	78
5.3.2	Taburan Responden Mengikut Tempat Tinggal	79
5.3.3	Taburan Responden Mengikut Tahap Pendidikan	80
5.3.4	Taburan Responden Mengikut Pekerjaan	82
5.3.5	Taburan Responden Mengikut Sub Etnik Bugis	83
5.4	Kesimpulan	84
6	SIFAT-SIFAT PATRIOTISME	
6.1	Pendahuluan	85
6.2	Tingkat Kenegaraan Responden	85
6.3	Kesetiaan Kenegaraan Dalam Institusi Negeri Dan Negara	88
6.4	Penggunaan Bahasa Rasmi Responden	90
6.5	Interaksi Etnik Bugis Dengan Etnik Lain	91
6.6	Penglibatan Responden Dalam Aktiviti Sosial	93
6.7	Tahap Patriotisme Dalam Penggunaan Produk Tempatan	95
6.8	Tingkat Ketatanegaraan Responden	96
6.9	Ujian Tahap Patriotisme	101
6.9.1	Patriotisme Dan Umur	101
6.9.2	Patriotisme Dan Jantina	102
6.9.3	Patriotisme Dan Tahap Pendidikan	104
6.9.4	Patriotisme Dan Pekerjaan	106

	6.9.5	Patriotisme Dan Sub Etnik Bugis	108
6.10		Kesimpulan	110
7		FAKTOR PENGARUH PATRIOTISME	
7.1		Pendahuluan	111
7.2		Faktor Demografi Dan Kenegaraan	111
7.3		Faktor Demografi Dan Negeri dan Negara	112
7.4		Faktor Demografi Dan Bahasa Melayu sebagai Bahasa Rasmi	113
7.5		Faktor Demografi Dan Interaksi Kaum	115
7.6		Faktor Demografi Dan Penglibatan Dalam Aktiviti Sosial	116
7.7		Faktor Demografi Mempengaruhi Dimensi Penggunaan Produk Tempatan	117
7.8		Faktor Demografi Dan Ketatanegaraan	118
7.9		Faktor Demografi Mempengaruhi Aspek Patriotisme	120
7.10		Kesimpulan	121
8		RUMUSAN	
8.1		Pendahuluan	123
8.2		Rumusan Hasil Kajian	123
8.3		Limitasi Dan Rekomendasi	124
8.4		Sumbangan Tesis	126
8.5		Kesimpulan	127
		RUJUKAN	128
		LAMPIRAN	136
		BIODATA PELAJAR	147
		SENARAI PENERBITAN	148

SENARAI JADUAL

Jadual		Halaman
3.1	Lokasi Kajian	42
3.2	Ujian Kebolehpercayaan Instrumen Kajian	44
3.3	Ujian Kenormalan Data	45
3.4	Nilai Alpha Cronbach Soalan Soal Selidik Etnik Bugis Sabah - Pilot Test	46
3.5	Pemboleh Ubah Bagi Analisis Regresi	51
4.1	Kumpulan Etnik Indonesia	59
5.1	Taburan Responden Mengikut Umur	79
5.2	Taburan Responden Mengikut Tempat Tinggal	80
5.3	Taburan Responden Mengikut Tahap Pendidikan	81
5.4	Taburan Responden Mengikut Pekerjaan	83
5.5	Taburan Responden Mengikut Sub Etnik Bugis	84
6.1	Taburan Respon Responden Dari Aspek Kenegaraan	86
6.2	Taburan Respon Responden Dari Aspek Institusi	90
6.3	Taburan Respon Responden Dari Aspek Bahasa Kebangsaan	91
6.4	Taburan Respon Responden Dari Aspek Interaksi	93
6.5	Taburan Respon Responden Dari Aspek Penglibatan Dalam Aktiviti	94
6.6	Taburan Respon Responden Dari Aspek Penggunaan	96
6.7	Taburan Respon Responden Dari Aspek Ketatanegaraan	100
6.8	Patriotisme dan Umur	102
6.9	Patriotisme dan Jantina	103
6.10	Patriotisme dan Tahap Pendidikan	105
6.11	Patriotisme dan Pekerjaan	107
6.12	Patriotisme dan Sub Etnik Bugis	109
7.1	Faktor Demografi dan Kenegaraan	112
7.2	Faktor Demografi dan Institusi Raja Dan Kesultanan	113
7.3	Faktor-Faktor yang Memberi Kesan Demografi Dimensi Bahasa Melayu Sebagai Bahasa Rasmi	114
7.4	Faktor Demografi dan Interaksi Kaum	116
7.5	Faktor Demografi dan Penglibatan Dalam Aktiviti Sosial	117
7.6	Faktor Demografi Mempengaruhi Dimensi Penggunaan Produk Tempatan	118
7.7	Faktor Demografi dan Ketatanegaraan	119
7.8	Faktor Demografi Mempengaruhi Aspek Patriotisme	121

SENARAI RAJAH

Rajah		Halaman
3.1	Kerangka Penyelidikan	33
4.1	Salasilah Bugis	58

SENARAI PETA

Peta		Halaman
2.1	Perkampungan Awal Etnik Bugis Di Kg. Ranggu, Tawau	27
2.2	Perkampungan Awal Etnik Bugis Di Kg. Sg Imam, Tawau	28
4.1	Kedudukan Wilayah Asal Etnik Bugis di Negeri Sulawesi Selatan, Indonesia	56
4.2	Kedudukan Daerah Luwu, Bone, Soppeng, Sidrap dan Barru	57
4.3	Kedudukan Kerajaan-Kerajaan Awal Bugis di Sulawesi Selatan	60
4.4	Kedudukan Tawau Terletak di Selatan Negeri Sabah Berdekatan Dengan Negeri Sulawesi Selatan Melalui Jalan Laut	64
5.1	Kedudukan Kawasan Kajian Di Antara Tawau dan Semporna	76

SENARAI SINGKATAN

ADUN	Ahli Dewan Undangan Negeri
ASEAN	<i>Association of Southeast Asian Nations</i>
BAL	Borneo Abaca Limited
BKNS	Biasiswa Kerajaan Negeri Sabah
BTN	Biro Tatanegara
DBP	Dewan Bahasa & Pustaka
DG	Daeng/Daing
DUN	Dewan Undangan Negeri
EU	<i>Eroupean Union</i>
IPG	Institut Penddikan Guru
IPN	Indeks Patriotisme Negara
MCE	<i>Malaysia Certificate of Education</i>
MPT	Majlis Perbandaran Tawau
NB	North Borneo
NBT	<i>North Borneo Timber</i>
NT	<i>Native Title</i>
PKBS	Persatuan Kebajikan Bugis Sabah
PKI	Partai Komunis Indonesia
PRBM	Persatuan Rumpun Bugis Melayu Malaysia
SAARC	<i>South Asian Association for Regional Cooperation</i>
SPM	Sijil Pelajaran Malaysia
SRP	Sijil Rendah Pelajaran
STPM	Sijil Tinggi Persekolahan Malaysia
TNI	Tentera Nasional Indonesia

UMS   Universiti Malaysia Sabah
YDPA   Yang Dipertuan Agong
VOC   Syarikat Hindia Timur Belanda

BAB 1

PENGENALAN

1.1 Pendahuluan

Etnik Bugis adalah satu daripada banyak kumpulan etnik kecil yang terdapat di negeri Sabah. Sabah terkenal dengan kumpulan etnik terbesar seperti Kadazan-Dusun, Murut, Bajau dan Cina tetapi banyak lagi kumpulan kecil seperti Jawa, Banjar, Bugis, Toraja, Pakistan dan Arab telah digolongkan sebagai kumpulan 'Bumiputera lain-lain'. Ini adalah kerana bilangan setiap kumpulan etnik itu terlalu kecil untuk dikategorikan sendiri. Namun, apabila dicampurkan sebagai kelompok peribumi seperti ini, jumlah keseluruhan mereka meningkat sekitar 35% dari penduduk negeri Sabah.

Tesis ini mengkaji mengenai etnik Bugis di Sabah, iaitu salah satu daripada kumpulan 'Bumiputera lain-lain'. Mereka dianggarkan sekitar 225,000 orang dan kebanyakan daripada mereka menduduki tempat seperti daerah Tawau, Kunak, Lahad Datu, Sandakan dan Semporna¹.

1.2 Permasalahan Kajian

Kajian mengenai tahap patriotisme adalah penting kerana ia merupakan isu utama dalam bidang politik. Patriotisme adalah permasalahan utama dalam sains politik berhubung dengan isu pembinaan negara bangsa. Perkara yang sering menjadi pertanyaan dalam bidang ini ialah, apakah kepentingan dan peranan patriotisme dalam proses membina negara bangsa.

Dalam konteks ini, maka persoalan utama berkaitan pembinaan negara bangsa dan patriotisme ialah apakah bentuk patriotisme dan aras patriotisme yang penting dan menyumbang kepada sebuah negara bangsa. Bagi sebuah negara yang masih baharu, khasnya yang baharu melepaskan diri dari cengkaman penjajah seperti Malaysia, maka persoalan patriotisme amat penting untuk menunjukkan bahawa perjalanan pembinaan negara bangsa bagi negara baharu seperti Persekutuan Malaysia terletak di landasan yang betul.

Hal ini bertambah penting bagi sebuah negara yang bersifat majmuk dan bagi negara yang mempunyai rakyat berbilang bangsa, keturunan dan asal-usul. Dalam konteks ini, apakah aras patriotisme mereka kepada sebuah negara baharu yang mereka anggap kini sebagai negara mereka. Apakah bentuk dan sifat patriotisme yang mereka amalkan selaras dengan sifat dan bentuk yang

---

¹ Jabatan Perangkaan Malaysia, (2010). *Royal Commission Inquiry (RCI) Mengenai Kad Pengenalan Sabah*, Putrajaya, Kementerian Dalam Negeri, hlm. 27

sedia ada diamalkan oleh penduduk dan rakyat negara bangsa yang mereka datangi.

Kajian kes ini dalam kalangan etnik Bugis adalah bagi menyelidiki dan menjawab persoalan umum bidang sains politik berkaitan proses membina negara bangsa baharu dan menilai sejauh mana etnik Bugis yang berasal dari Sulawesi Selatan dahulu dan sekarang menganggap Persekutuan Malaysia/ Sabah sebagai tanah setia mereka.

Selain daripada isu tahap patriotisme mereka, isu lain yang menjadi permasalahan utama dalam kajian ini ialah peminggiran etnik Bugis Sabah dalam sistem sosial di Sabah. Peminggiran yang dimaksudkan seperti penafian hak bumiputera Sabah ke atas etnik Bugis Sabah di mana mereka dikategorikan sebagai bumiputera lain-lain. Dengan berlakunya peminggiran ini, maka mereka sebagai rakyat Malaysia dan warganegara yang berasal dari Sabah tidak dapat menikmati hak-hak keistimewaan seperti memiliki tanah, biasiswa kerajaan negeri dan pekerjaan di dalam sektor kerajaan negeri. Persoalan yang timbul daripada permasalahan itu ialah adakah etnik Bugis Sabah tidak patriotik, atau patriotisme mereka dipersoalkan atau tahap patriotisme mereka rendah sehinggakan mereka dipinggirkan. Maka kajian ini sangat penting untuk menjawab permasalahan tersebut.

1.3 Persoalan Kajian

Berdasarkan kepada permasalahan kajian yang dinyatakan di atas, maka lima persoalan kajian adalah seperti yang berikut:

- i. Apakah itu patriotisme?
- ii. Apakah tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah?
- iii. Apakah ada perbezaan tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah berdasarkan latar belakang demografi mereka?
- iv. Yang mana satu faktor terpenting dalam mempengaruhi aras patriotisme etnik Bugis di Sabah?
- v. Apakah faktor yang akan mempengaruhi bentuk, aras dan jenis patriotisme dalam kalangan etnik Bugis di Sabah?

1.4 Objektif Kajian

Berdasarkan kepada persoalan kajian, maka objektif kajian ini adalah:

- i. Mengukur tahap patriotisme etnik Bugis Sabah mengikut dimensi patriotisme (Kenegaraan, bahasa Melayu sebagai bahasa rasmi, Institusi Negeri dan Negara, Interaksi kaum, Penglibatan dalam aktiviti sosial, Penggunaan produk tempatan dan Ketatanegaraan).

- ii. Menentukan perbezaan patriotisme etnik Bugis Sabah berdasarkan latar belakang demografi.
- iii. Mengenalpasti faktor-faktor yang mempengaruhi patriotisme dalam kalangan etnik Bugis di Sabah.
- iv. Menganalisis interaksi etnik Bugis Sabah dengan etnik lain di Sabah berdasarkan tujuh dimensi patriotisme iaitu dimensi Kenegaraan, Bahasa Melayu sebagai bahasa rasmi, Institusi Negeri dan Negara, Interaksi kaum, Penglibatan dalam aktiviti sosial, Penggunaan produk tempatan dan ketatanegaraan).

1.5 Kepentingan Kajian

Kajian kes mengenai patriotisme etnik Bugis di Sabah adalah penting kerana beberapa sebab di bawah.

- i. Tesis ini menjawab pelbagai persoalan utama mengenai etnik Bugis di Sabah khususnya berkaitan tahap patriotisme mereka khususnya kepada negeri Sabah dan negara Malaysia. Persoalan ini sering dibangkitkan mengenai kesetiaan etnik Bugis di Sabah walaupun mereka telah beratus tahun menetap di Sabah dan telah menunjukkan kesetiaan serta kecintaan kepada negeri Sabah sebagai tanah air mereka. Persoalan ini adalah penting untuk melihat kecintaan dan kesetiaan mereka yang sudah lama tidak lagi berkiblatkan kepada negeri asal nenek-moyang mereka di Sulawesi Selatan, Republik Indonesia.
- ii. Kajian ini memberi jawapan dan gambaran yang lebih terperinci dalam aspek imigrasi etnik Bugis dari Indonesia memasuki negeri Sabah tanpa henti setiap tahun sejak sebelum penubuhan Persekutuan Malaysia pada 1963 sehingga sekarang. Kemasukan mereka tanpa henti adalah kerana permintaan tenaga buruh yang tinggi di Sabah serta faktor hubungan kekeluargaan antara dua negara, iaitu Sabah/Malaysia dan Indonesia. Selain itu, faktor ekonomi dan politik juga turut penting dalam proses imigrasi etnik Bugis ke Sabah/Malaysia yang sudah diperjelaskan. Laporan oleh Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat (2014), telah menerangkan lagi bahawa walaupun kemasukan buruh dari Indonesia turut melibatkan etnik-etnik lain seperti Jawa, Banjar, Timor, Bolongan dan Tidung tetapi buruh etnik Bugis lebih ramai dan disukai oleh majikan-majikan di Borneo Utara ketika itu.
- iii. Kepentingan kajian ini turut dapat mendedahkan keistimewaan etnik Bugis berbanding etnik lain dari Indonesia sehinggakan jumlah mereka lebih ramai diambil sebagai pekerja oleh syarikat-syarikat perladangan di Sabah berbanding etnik yang lain. Perkara ini turut digambarkan oleh Yong Leng Lee (1965) dalam kajiannya yang bertajuk *The North Borneo, A Study in Settlement Geography*.
- iv. Kepentingan kajian ini juga memberi jawapan kepada persoalan sama ada interaksi Bugis Sabah dengan etnik-etnik lain berjaya atau tidak dari segi tujuh dimensi pengukuran patriotisme iaitu dimensi Kenegaraan, Bahasa Melayu

sebagai Bahasa Rasmi, Institusi Raja dan Kesultanan, Interaksi Kaum, Penglibatan Dalam Aktiviti Sosial, Penggunaan Produk Tempatan dan Ketatanegaraan.

v. Kajian ini menjadi sangat penting kerana ianya menunjukkan kewajaran atau sebaliknya etnik itu dilayan dengan hak yang sama seperti etnik lain di Sabah/Malaysia dengan menunjukkan ukuran patriotisme sebenar etnik Bugis di Sabah.

1.6 Skop Kajian

Skop kajian kes ini terhad kepada tempat dan masa. Pertama, kajian lapangan dijalankan antara bulan September 2016 hingga Disember 2016. Namun demikian, pengalaman sendiri sebagai ahli etnik Bugis Sabah banyak membantu mendalami lagi pemahaman dan pengetahuan mengenai subjek yang dikaji.

Kedua, kajian ini terhad kepada etnik Bugis yang menetap dan merupakan rakyat Malaysia di Sabah.

Ketiga, kajian lapangan untuk mendapatkan data primer, iaitu dari kampung yang majoriti diduduki etnik Bugis dilakukan di tiga daerah di negeri Sabah iaitu Tawau, Semporna dan Lahad Datu. Pemilihan empat daerah ini adalah berdasarkan faktor sejarah di mana kawasan tersebut adalah kawasan pertama didatangi etnik Bugis sejak tahun 1868 dahulu apabila mereka berhijrah dari Sulawesi, Republik Indonesia ke Sabah. Kawasan-kawasan tersebut juga merupakan tempat-tempat yang paling ramai jumlah penduduk mewakili etnik Bugis di Sabah.

1.7 Organisasi Tesis

Tesis ini dibahagikan kepada tujuh bab untuk menjawab empat objektif kajian ini. Bab 1 adalah membincangkan kerangka penyelidikan mengenai etnik Bugis Sabah dan memberikan gambaran awal bagaimana kajian ini dijalankan. Perbincangan meliputi latar belakang kepada kajian yang dijalankan, permasalahan kajian iaitu meletakkan etnik Bugis dalam konteks masyarakat negeri Sabah secara khususnya dan Malaysia amnya, skop kajian, objektif kajian, kepentingan kajian, kerangka kajian dan organisasi tesis.

Bab 2 adalah sorotan kajian lepas yang berkait dengan konsep dan teori penting yang dirujuk dalam kajian ini. Bahagian ini juga akan mengandungi sorotan kajian lepas mengenai sejarah, budaya dan kedatangan etnik Bugis ke Sabah di mana ianya penting untuk memahami dengan mendalam latar belakang kajian kes ini. Dalam kajian terdahulu, dua sarjana barat telah dipilih kerana kajian mereka mengenai kenegaraan dan pembinaan negara bangsa sangat signifikan

dengan kajian ini. Mereka ialah Samuel Huntington² dan Francis Fukuyama³. Manakala dua sarjana tempatan yang sudah lama mengkaji etnik Bugis Sabah ialah Asmiaty Amat⁴ dan Suraya Sintang⁵, kedua-duanya dari Universiti Malaysia Sabah (UMS). Bab ini juga membincangkan Indeks Patriotisme Negara yang merupakan hasil kajian oleh Biro Tatanegara (BTN), Jabatan Perdana Menteri (JPM) dengan kerjasama Universiti Teknologi Mara (UiTM). Terdapat beberapa indeks lain seperti Indeks Maqasid Syariah (JAKIM), Indeks Kesejahteraan Keluarga (LPPKN), Indeks Belia Negara (IYRES), Indeks Kesejahteraan Rakyat Malaysia (EPU), Indeks PADU (KPM) dan Indeks Ketegangan Masyarakat (JPNIN). Walau bagaimanapun, daripada tujuh indeks tersebut hanya Indeks Patriotisme Negara oleh BTN dengan UiTM sahaja yang paling relevan kerana kajiannya mengenai tahap patriotisme etnik rakyat Malaysia di mana ianya serupa dengan tesis ini iaitu mengukur tahap patriotisme etnik Bugis Sabah. Sebaliknya, indeks-indeks yang lain hanya mengukur tahap perpaduan sahaja. Walau bagaimanapun, semua indeks tersebut turut merupakan bahan rujukan yang penting dan diselitkan juga dalam tesis ini.

Dalam Indeks Patriotisme Negara, kajian melibatkan kumpulan sasaran, latar belakang, objektif kajian dan sumbangan Indeks Patriotisme Negara dalam pengukuran tahap patriotisme rakyat Malaysia. Dalam hal ini, perbandingan dapat ditunjukkan di antara tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah dengan tahap patriotisme di peringkat nasional. Di samping itu, bab ini juga membincangkan patriotisme awal di Sabah, patriotisme awal etnik Bugis Sabah, kategori Melayu berdarah Bugis, Bugis Indonesia Bukan Bertaraf Warganegara, Bugis Bukan Warganegara, latar belakang etnik bugis di Sulawesi Selatan, Indonesia, kerajaan-kerajaan Bugis di Sulawesi Selatan, Indonesia, kebudayaan etnik Bugis dan struktur sosial etnik Bugis.

---

² Samuel P. Huntington adalah ketua jabatan ilmu politik di Universiti Harvard dan Ketua Harvard Ecademy untuk kajian antarabangsa dan serantau di Weather Center For International Affairs (1999-2000). Huntington meneliti pelbagai perubahan yang menonjol menyentuh persoalan identiti nasional Amerika, implikasi dan pelbagai perubahan terhadap peranan Amerika di dunia antarabangsa. Buku beliau berjudul *The Clash of Civilization and Remarking of World Order* (1996), merupakan buku beliau paling terkenal, mencetuskan polemik dan diterjemahkan di seluruh dunia termasuk dalam bahasa Melayu. Buku lain bertajuk *Culture Matters How Values Shape human progress* (2000). Huntington memfokuskan kepada persoalan identiti nasional Amerika, patriotisme dan pembinaan negara bangsa.

³ Yoshihiro Francis Fukuyama adalah ilmuwan politik. Fukuyama dikenali kerana bukunya yang sangat popular bertajuk *The End of History and the Last Man* (1992), yang berpendapat bahawa penyebaran demokrasi liberal dan kapitalisme Barat menandakan titik akhir evolusi sosial-budaya manusia. Namun demikian, buku selanjutnya yang berjudul *Trust: Social Virtues and Creation of Prosperity* (1995) menyesuaikan posisi awalnya dan mengakui bahwa kebudayaan tidak dapat dipisahkan dari ekonomi.

⁴ Asmiaty Amat adalah pensyarah dalam bidang kajian etnik, penataran ilmu dan bahasa di Universiti Malaysia Sabah (UMS). Beliau banyak mengkaji mengenai etnik Bugis Sabah dan paling dikenali ialah *Siri etnik: Bugis Sabah* (2012). Manakala kajian beliau yang lain ialah *Adat Melayu dan prasangka etnik, isu-isu dan persoalan* (2007), *Work Ethics: A Study on Public Organization* (2017), dan *Adat dan ritual kematian di Sabah* (2010).

⁵ Suraya Sintang adalah pensyarah kanan di Universiti Malaysia Sabah (UMS) dalam bidang etnik. Kajian beliau yang terkenal ialah *Sejarah dan Budaya Bugis di Tawau* (2007). Di antara kajian beliau yang lain mengenai Bugis Sabah ialah *Fenomena sinkretisme-Islam dalam adat resam masyarakat Bugis: kajian kes daerah Tawau, Sabah* (2003).

Bab 3 membincangkan metodologi kajian. Kajian ini menggunakan kombinasi pelbagai kaedah di mana kaedah kuantitatif adalah kaedah yang utama dan kaedah kualitatif merupakan pelengkap. Perbincangan dalam bab ini merangkumi reka bentuk kajian, pemboleh ubah kajian, pengukuran tahap patriotisme, kaedah pengumpulan data, kaedah persampelan data, kumpulan sasaran, reka bentuk persampelan, saiz sampel, analisis data, statistik diskriptif untuk mengenalpasti tahap patriotisme etnik Bugis Sabah, ujian parametik iaitu ujian T dan ANOVA untuk mengenalpasti tahap patriotisme dalam kalangan Bugis Sabah berdasarkan demografi. Model regresi linear pelbagai digunakan untuk mengenalpasti faktor demografi yang mempengaruhi tahap patriotisme, dan data di analisa menggunakan perisian komputer IBM SPSS 22.

Bab 4 merupakan penerangan mengenai sejarah etnik Bugis daripada aspek politik, sosial dan ekonomi. Etnik Bugis di negeri asal di Sulawesi Selatan, Indonesia turut memiliki sejarah yang agung di mana dalam tempoh beratus tahun mereka mempunyai sistem kerajaan beraja sebelum ianya musnah akibat perang saudara serta kesan daripada dasar penjajahan kolonial Belanda. Manakala daripada aspek sosial menunjukkan keunikan etnik Bugis dengan memiliki adat resam tersendiri, di samping mempunyai bahasa serta tulisan tersendiri. Daripada aspek ekonomi, etnik Bugis sangat terkenal sebagai 'peladang di lautan' dengan kemahiran menggunakan kapal sendiri yang diberi nama Pinisi. Dalam pada itu, bab ini juga menjelaskan tentang proses migrasi etnik Bugis ke Sabah sejak beratus tahun dahulu sehingga ke hari ini. Ken Goodlet (2017), dalam catatannya yang terkenal iaitu *Tawau a community Story in photos* menjelaskan bahawa pertapakan etnik Bugis di Sabah dikesan seawal tahun 1890 melalui perlantikan Puado sebagai Ketua Daerah Tawau pada tahun 1892.

Bab 5 adalah mengenai latar belakang kajian dan responden di mana ianya akan membincangkan kawasan pungutan data dan demografi etnik Bugis Sabah seperti umur, jantina, tempat tinggal, tahap pendidikan, pekerjaan dan sub etnik.

Bab 6 adalah perbincangan mengenai sifat-sifat patriotisme yang merupakan instrumen penting semasa membuat kajian di lapangan. Perbincangan dalam bab ini menjelaskan lagi hubungan di antara patriotisme Bugis Sabah dengan teori-teori patriotisme yang dikemukakan dalam Bab 2. Justeru itu, Bab 6 menghuraikan dapatan kajian selaras dengan objektif kajian yang telah ditetapkan iaitu mengenai instrumen yang digunakan untuk mengukur tahap patriotisme dalam kalangan etnik Bugis di Sabah. Perbincangan dapatan kajian ini juga berkaitan dengan objektif untuk membina satu pengukuran sikap patriotisme yang didasarkan kepada beberapa pandangan sarjana dari barat seperti Huntington, Fukuyama dan Almond and Verba. Manakala beberapa sarjana tempatan yang mempunyai pandangan patriotisme yang penting seperti Ku Hasnita Ku Halim, Asmiaty Amat, Suraya Sintang dan beberapa nama sarjana lagi. Kajian oleh UiTM dan Biro Tatanegara (BTN), Jabatan Perdana Menteri mengenai indeks patriotisme rakyat Malaysia turut diberi ulasan.

Bab 7 merupakan perbincangan mengenai faktor-faktor patriotisme di mana ianya dikaitkan dengan teori-teori patriotisme yang telah dibincangkan semasa di dalam Bab 2 mengenai literatur. Sehubungan itu, bab ini menjelaskan apakah faktor-faktor penting yang menyebabkan atau mempengaruhi tahap patriotisme setiap dimensi patriotisme dalam kalangan responden etnik Bugis di Sabah. Bab ini sangat penting untuk melihat objektif kajian dapat dijawab dengan baik.

Bab 8 merupakan rumusan terhadap hasil kajian yang telah dilakukan beserta limitasi dan cadangan. Turut disarankan dalam bahagian ini adalah bagaimana kajian mengenai etnik Bugis dapat memberi sumbangan besar dalam proses pembinaan negara Malaysia dan negeri Sabah. Di samping itu, hasil kajian ini dapat dimajukan ke hadapan di masa hadapan untuk lebih mengenali mereka sebagai rakyat Malaysia di Sabah. Akhir sekali, sedikit sebanyak kajian mengenai patriotisme ini penting bagi melonjakkan kesetiaan kepada tanah air ke aras yang lebih tinggi dan kajian etnik Bugis boleh menjadi jendela kecil bagaimana hal ini boleh maju ke hadapan bagi sebuah negara bangsa yang bersatu padu.

1.8 Kesimpulan

Bab ini telah menghuraikan permasalahan kajian dengan beberapa persoalan dan objektif kajian sebagai teras dalam tesis ini, serta menentukan lompong yang akan diisi kajian ini seperti yang ditunjukkan dalam bab sorotan literatur, dan membahaskan kerangka penyelidikan tahap patriotisme etnik Bugis Sabah yang menjadi alat analisis tesis ini. Hal ini penting dilakukan kerana ianya memandu penganalisan tahap patriotisme etnik Bugis di Sabah. Perlu dijelaskan ialah, etnik Bugis di Sabah telah mengalami perubahan sejak mereka berhijrah di negeri Sabah semasa gelombang pertama pada tahun 1868 dan gelombang kedua pada tahun 1950an. Perubahan yang berlaku adalah sejajar dengan kemajuan mereka dan ini telah mempengaruhi tahap patriotisme mereka kepada negara baharu mereka. Dalam konteks kenegaraan, patriotisme merupakan elemen yang sangat penting untuk menilai sejauhmana aras cinta dan kesanggupan berkorban kepada negara.

RUJUKAN

Buku

- Abd. Rahim Abd. Rashid. (2004). *Patriotisme: Agenda Pembinaan Bangsa*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Abdul Hamid, (1985), *Manusia Bugis Makassar, Suatu Tinjauan Historis teradap pola tingkah laku dan pandangan hidup manusia Bugis Makassar*, Jakarta: Inti Idayu Press
- Abdul Latiff Abu Bakar. (1996). *Konsep Patriotisme dan Nasionalisme. Abdul Latiff Abu Bakar dalam Melaka dan Arus Gerakan Kebangsaan Malaysia*. Kuala Lumpur : Penerbit Universiti Malaya.
- Abdul Rahman Embong (2000). *Negara Bangsa: Proses Dan Perbahasan*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia
- Andi Zainal Abidin Farid. (1983). *Siri', dan Were: Pandangan Hidup orang Bugis, Ujung Pandang, Makassar, Pustaka Refleksi*
- Aishah Tamby Omar and Asmiaty Amat (2017). *Etika Kerja Etnik Bugis Di Sabah: Satu Kajian Di Organisasi Awam*. Kota Kinabalu: UMS.
- Almond, G. A., & Sidney Verba. (1963). *The Civic Culture, Political Attitudes And Democracy In Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Almond, Gabriel dan Verba, Sidney. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press
- Asmiaty Amat. (2012). *Bugis Sabah, Siri Etnik Sabah*. Kuala Lumpur: TBM-UMS.
- Chomsky, N. (2001). *Hegemony Or Survival, America's Quest For Global Dominance*. New York: Henry Holt and Company.
- Yan Piaw Chua. (2011). *Kaedah dan Statistik Penyelidikan: Kaedah Penyelidikan*. University Malaya, McGraw-Hill Education
- Lowenherz, D. H. (2010). *The 50 Greatest Letters From America's Wars*. New York: Crown Publishers.
- Dewan Bahasa & Pustaka. (2007). *Kamus Dewan Edisi Keempat*. Kuala Lumpur: DBP.
- Dul Abdul Rahman. (2012). *La Galigo Napak Tilas Manusia Pertama di Kerajaan Bumi*. Jakarta: Diva Press.
- Fahda Nur A. Kamar. (1995). *Semangat Patriotisme di Kalangan Remaja*. Dewan Siswa. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Francis Fukuyama. (1992). *The End of History and the Last Man*, Penguin Adult, New York, The Free Press.
- Fukuyama, F. (2006). *Nation Building, Beyond Afghanistan and Iraq*. Washington D.C.:The John Hopkins University.
- Fukuyama, F. (2006). *America at the Crossroads, Democracy, Power and the Neoconservative Legacy*. New Haven: Yale University Press.
- Goodlet, K. (2010). *Tawau: The Making of a Tropical Community*. Kota Kinabalu: Opus Publications.
- Goodlet, K. (2017). *Tawau a Community Story in Photos*. Kota Kinabalu: Opus Publications.

- Granville-Edge, P. & Devadason, R. (1999). *The Sabahan: The Life and Death of Tun Fuad Stephens*. Kota Kinabalu: Family of the late Tun Fuad Stephens.
- Haminah Binti Suhaibo. 2007. *Pemupukan patriotisme dalam Pendidikan Sejarah*. Tesis Doktor Falsafah, Fakulti Pendidikan: Universiti Malaya
- H.A. Mattulada. (1985). *Latoa*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilization and Remarking of World Order*. London: Simon & Schuster UK Ltd.
- Huntington, S. (1981). *American Politics, The Promise of Disharmony*. Cambridge: The Harvard University Press.
- Huntington, S. (2000). *Benturan Antar Peradaban Dan Masa Depan Politik Dunia (M Sadat Ismail, Trans.)*. Jakarta: Penerbit Kalam.
- Huntington, S. (2008). *Pertembungan Tamadun Dan Pembentukan Semula Orde Dunia (Mokhtar Ahmad, Trans.)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Jayum A Jawan. (2013). *Malaysian Politics & Government*. Kuala Lumpur, Everbest Media Sdn. Bhd.
- Jurij Hj. Jalaludin. (2016). *Patriotisme, Konsep, Proses dan Impak Latihan*. Selangor: Resq World Resources & Consultancy.
- Kamaruzaman Jusoff & Fareny Morni. (2010). *The ABC's of PhD*. Serdang: Universti Putra Malaysia Press.
- M. Sadat Ismail (2000). *Benturan Antar Peradaban dan Masa Depan Politik Dunia Edisi Indonesia*. Yogyakarta: Penerbit Qalam.
- Makmur Haji Harun Bukhari. (2013). *Mencari Titik Temu Seni Budaya Kaum Iban Dengan Suku Bugis: Kajian Terhadap Seni Dan Budaya Etnik Di Nusantara*. Tanjung Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI).
- Maryam Sakenah. (2010). *"Us Versus Them" And Beyond, Oriental-Islamic Rejoinder to the Clash of Civilizations Theory*. Petaling Jaya: TOP Press.
- Millar, A. (1985). *The Political Economy of Stagnation, North Borneo Under Chartered Company, 1881-1946*. Kota Kinabalu: The Sabah States Achieves.
- Mohd. Taib Osman.(2004).Globalisasi, patriotisme, dan isu-isu kemasyarakatan. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya
- Muhamad Ali Embi. (2009). Patriotisme dan kepercayaan rakyat di Malaysia Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors
- Mokhtar Ahmad. (2008). *Pertembungan Tamadun dan Pembentukan Semula Orde Baru Edisi Malaysia*. Kuala Lumpur: DBP.
- Nathanson, Stephen. (1993). *Patriotism, Morality, and Peace*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Nicholas Chung. (2005). *Borneo Under the Sun*, Kota Kinabalu, Natural History Publication
- Pelras, Christian. (1999). *The Bugis*. Oxford, London: Blackwell Publishers
- PKBS. (2012). *Majalah KAREBA Edisi pertama (2012)*. Kota Kinabalu: Persatuan Komuniti Bugis Sabah (PKBS).
- PKBS. (2015). *Majalah KAREBA Edisi Kedua (2015)*, Kota Kinabalu: Persatuan Komuniti Bugis Sabah (PKBS).
- Shamsul Amri Baharuddin. 2007. *Modul Hubungan Etnik*. Shah Alam: Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA.
- Sulaiman Masri. (2003). *Kaedah Penyelidikan dan Panduan Penulisan Esei, Proposal, Tesis*. Kuala Lumpur: Utusan Publications.

- Suraya Sintang. (2007). *Sejarah dan Budaya Bugis di Tawau*. Kota Kinabalu: UMS.
- Tarling, Nicholas. (1978). *Sulu and Sabah*. London: Oxford University Press.
- Tregonnin, K.G. (1958). *Under Chartered Company Rule, North Borneo, 1881-1906*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press.
- U. Sekaran and R. Bougie. (2009). *Research Methods for Business - 5th edition (2012)*. John Wiley & Sons, New York.
- Universiti Utara Malaysia. (2016). *Salah Satu Kejayaan Barat ialah Kerjasama Serantau*. Sintok: UUM Press.
- Wan Zahid Wan Nordin. (1993). *Wawasan Pendidikan: Agenda Pengisian*. Kuala Lumpur: Nurin En terprise.
- Yap Pak Leong, (2004). "Foreign Workers in Sabah: View from East Malaysian Planters" Association (EMPA), dalam Azizah Kassim (ed.), *Proceeding of Public Responses to Foreign Workers in Sabah*, Kota Kinabalu: UPEP.
- Yong Leng Lee. (1965). *The North Borneo, A Study In Settlement Geography*. Singapore: Eastern Universities.

Artikel Jurnal

- Ahamad Bin Rahim, Azwani Binti Ismail, Abdul Razaq Bin Ahmad, Zahara Binti Aziz & Sharifah Nur Puteh.(2011). Kurikulum Sejarah ke arah pembentukan perpaduan kaum di Malaysia. *Jurnal Pendidikan dan Latihan* 3(1):1-17.
- Ahmad Ali Bin Seman. (2009). Pemupukan patriotisme melalui Pendidikan Multikultural dalam Pendidikan Sejarah di Malaysia: Satu tinjauan perspektif. *Jurnal Ilmu-Ilmu Sejarah, Budaya dan Sosial* 1(2): 28-49.
- Anuar Bin Ahmad. (2001). Warganegara patriotik, masyarakat sivil dan Pendidikan Sejarah. Kertas kerja Persidangan Kebangsaan Pendidikan Sejarah ke Arah Pembentukan Warganegara Patrotik. Anjuran Pusat Perkembangan Kurikulum dan Persatuan Sejarah Malaysia. Kuala Lumpur, 8-12 Oktober.
- Ammarel, Gene. (2002). *Bugis Migration and Modes of Adaptation to Local Situations*. *Journal of Ethnology*. Vol. 41 No. 1, Winter, page 51-67.
- Aziz Ujang, and Jamaluddin Md. Jahi, and Kadir Arifin, and Kadaruddin Aiyub, (2014) Kesedaran generasi muda terhadap patriotisme dan perpaduan nasional di Malaysia. *Jurnal Antarabangsa Alam dan Tamadun Melayu*, 2 (2). 31-39.
- Grammes T (2011) *Nationalism, patriotism, citizenship and beyond*. *Journal of Social Science Education* 10(1), 2–11
- Ito, Makoto. 2001. *The Nature of Bugis Migration and Their Network*, Institut Pembangunan Sabah (IDA), dibentangkan di Bengkel "Workshop on Social-cultural Processes of Development: Sabah and BMP-EAGA", organized Tokyo University of Foreign Studies and IDS (Sabah), Kota Kinabalu, 22 Ogos 2001
- Jaizah Mahamud, Muhammad Khairuddin Lim Abdullah, Ibrahim Md. Nor (2001) *Tinjauan terhadap penerapan unsur patriotisme melalui mata pelajaran kajian tempatan di kalangan guru pelatih semasa menjalani praktikum*. Institut Penguruan Darulaman, Alor Setar.

- Ku Hasnita Ku Samsu & Mohd. Haizam Mohd. Nor (2009). *Semangat Patriotisme Dalam Kalangan Mahasiswa Bukan Melayu di Institut Pengajian Tinggi, Sekitar Kelang*, *Akademika* 75 (Januari-April), 85-100
- Ku Hasnita Ku Samsu. (2007). Pemupukan Semangat Patriotisme Melalui Proses Sosialisasi Politik. *Malaysian Journal of Science (MJS)*, Vol.1:131.
- Ku Hasnita Ku Samsu (2007) Pemupukan semangat patriotisme melalui proses sosialisasi politik. *Jati* 12,131-145.
- Fukuyama, F. (2014). America in Decay, The Sources of Political Dysfunction, *Journal in Foreign Affairs*, 3-5.
- Primoratz. I. (2002). "Patriotism: A Deflationary View". *The Philosophical Forum*. Vol. XXXIII: 7.
- Keller, S. (2005). Patriotism as Bad Faith. *The Journal of Ethics*, Vol. 115: 563-592
- Mahat Jamal. (2017). Semangat Patriotisme Melalui Lagu-Lagu Patriotik: Kajian Persepsi Beberapa Orang Belia di Kota Kinabalu, Sabah *Jurnal Komunikasi Borneo*, Universiti Malaysia Sabah.
- Nathanson, S. (2009). Patriotism, War and the Limits of Permissible Partiality. *The Journal of Ethics*, 13(4): 2-3.
- Mohd Hairul Anuar Razak, Jayum A. Jawan, Adlina Abd. Halim, Mohd Mahadee Ismail & Siti Aishah Misri. Penghayatan dan Kesedaran Patriotisme dalam kalangan Pelatih Program Latihan Khidmat Negara Muhamad Amar bin Mahmad, Universiti Utara Malaysia (2016), Salah Satu Kejayaan Barat ialah Kerjasama Serantau, *Tamadun Islam dan Tamadun Asia*, UUM, Sintok, 2-3
- Mohd Hairul Anuar Razak, Jayum A. Jawan, Adlina Abd. Halim, Mohd Mahadee Ismail, Siti Aishah Misri (2013) Penghayatan dan kesedaran patriotisme dalam kalangan pelatih Program Latihan Khidmat Negara. *Malaysian Journal of Youth Studies* 8, 1-24
- Mansor Mohd Noor, Khairul Anuar Kamri, Sarjit Singh Gill, Ummi Munirah Syuhada Mohd Zan. (2017). Dialog Mengurus Identiti Dan Hubungan Etnik Dan Agama Di Malaysia: Kajian Kes Di Universiti Dan Kawasan Rukun Tetangga, Vol. 3: 5.
- Mustapha Abdul Talib. (2007). Memperkukuh Modal Insan melalui Pendidikan: Penelitian Awal Jatidiri Komuniti Bugis Sabah, dalam prosiding Seminar Komuniti Bugis Sabah, 23 Jun 2007, Tawau, Sabah.
- Noam Chomsky (1990), *The Golden Age Is In Us*, Verso, 1 Mac, 149-151
- Primoratz I (2002) Patriotism: a deflationary view. *The Philosophical Forum* XXXIII, 443-457.
- Reips U-D, Funke F (2008) Interval level measurement with visual analogue scales in internet-based research: VAS Generator. *Behavior Research Methods* 40(3), 699-704.
- Ramli Dollah dan Marja Azlima Omar. 2006. "Indonesia dan Filipina dalam konteks keselamatan negeri Sabah", dibentangkan di Bengkel Tertutup Kajian Persempadanan di Negeri Sabah, Memorial Tun Hussein Onn, Arkib Negara Malaysia, 6-7 November.
- Shamsul Amri Baharuddin. (2012). Modul Hubungan Etnik (Edisi Kedua). Bangi: Institut Kajian Etnik, UKM.

- Sarjit Singh Darshan Singh. (2014). Kajian Pemahaman, Persepsi Dan Penerimaan Belia Sabah Dan Sarawak Terhadap Gagasan 1 Malaysia, Vol. 2: 89.
- Sarjit Singh Darshan Singh. (2014). Kajian Pemahaman, Penghayatan Dan Pengamalan Rukun Negara Dalam Kalangan Belia Malaysia, Vol. 2: 138.
- Sekaran U (2006) *Research methods for business: A skill building approach*. Ed. 6. John Wiley & Sons, New York.
- Suraya Wen. (2015). Isu Dan Punca Konflik Yang Mempegaruhi Tahap Keharmonian Masyarakat Malaysia. *Jurnal Perpaduan*, Vol. 2: 39.

Laman Web

- Laman rasmi Persatuan Perpaduan Rumpun Bugis Melayu Malaysia (PRBM). Retrieved September 18, 2016, from. www.pprbmm.com.my
- Laman rasmi Persatuan Komuniti Bugis Sabah (PKBS). Retrieved September 18, 2016, from. www.pkbs.org.my
- Majlis Perbandaran Tawau. Retrieved August 16, 2017, from. <http://www.mpt.sabah.gov.my/>
- Nordin Kardi (2003) Konsep patriotism, from. <http://www.btm.gov.my/kp>.
- Utusan Online (2010) Rencana: belia dan patriotisme. 27 Disember. [Cited 20 June 2015]. from. <http://ww1.utusan.com.my/utusan/>.

Artikel Surat Khabar

- Affifuddin Omar (2002, Ogos 22) Dasar bahasa dan budaya Malaysia tidak konsisten. *Berita Harian*
- Chandra Muzafar. (2012, August 13). Apa Maksud Identiti Malaysia? *Utusan Malaysia*
- Rozzalin Hashim (2016, April 24). 14 Etnik Ambil Bahagian Dalam Karnival Etnik Negeri. *New Sabah Times*
- Jabatan Perangkaan Malaysia (2016, July 22). Siaran Akhbar Anggaran Penduduk Semasa, Malaysia, 2014-2016, Pejabat Ketua Perangkaan Malaysia, Jabatan Perangkaan Malaysia.
- Norwahida Yamaluddin. 1997. "Tawau asalnya temapt menangkap ikan". *Harian Mercuri*, 17 Ogos.

Penerbitan Kerajaan

- Buletin Perangkaan Sosial, Social Statistics Bulletin*, Malaysia, 2017, Jabatan Perangkaan Malaysia
- Biro Tatanegara, 1991, *Wawasan 2020*. Kuala Lumpur: Jabatan Perdana Menteri
- Department of Statistic Malaysia, Sabah, 1965, *Yearbook of Statistics Sabah*

- Department of Statistic Malaysia, Sabah, 1975, *Yearbook of Statistics Sabah*
- Department of Statistic Malaysia, Sabah, 1980, *Yearbook of Statistics Sabah*
- Department of Statistic Malaysia, Sabah, 1991, *Yearbook of Statistics Sabah*
- Department of Statistic Malaysia, Sabah, 2000, *Yearbook of Statistics Sabah*
- Kementerian Pendidikan Malaysia. (2000). Buku Panduan Program Pengukuhan Pemupukan Patriotisme Sekolah Rendah. KPM, Kuala Lumpur.
- Malaysia, Universiti Utara Malaysia & Biro Tata Negara. (2002). *Keselamatan Sosial KWSP*. Putrajaya: Biro Tata Negara.
- Sabah, Jabatan Ketua Menteri. (2017). *Biasiswa Kerajaan Negeri Sabah*. Kota Kinabalu: Bahagian Biasiswa Kerajaan Negeri Sabah.
- Malaysia, Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat. (2014). *Laporan Lembaga Penduduk dan Pembangunan Keluarga Negara (LPPKN) Tahun*. Kuala Lumpur: Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat.
- Sabah, Lembaga Kebudayaan Negeri (LKNS). (2007). *Kajian Etnik Negeri Sabah*. Kota Kinabalu: LKNS.
- Malaysia, Jabatan Perdana Menteri. (2017). *Dasar Keselamatan Negara*. Putrajaya: Majlis Keselamatan Negara (MKN).
- Mahkamah Tawau, Kes No. 227/2015. 2015. Mahkamah Tinggi Tawau, Tawau.
- United Nations. (1963). *No.10760 United Kingdom Of Great Britain And Northern Ireland And Federation Of Malaya, North Borneo, Sarawak And Singapore*. London: United Nations Treaty Series Publication.
- Kementerian Dalam Negeri. (2014). *Report Comission of Inquiry On Immigrants in Sabah*. Putrajaya: Kementerian Dalam Negeri (KDN).
- State of Sabah. (1992). Native Courts Enactment*. Kota Kinabalu: Sabah State Ordinance.
- State of Sabah. (1968). Land Ordinance, 1968*. Sabah Cap. 68, State of Sabah. Kota Kinabalu: Sabah State Ordinance.
- Nik Anuar Nik Mahmud. (2002). *Patriotisme Dalam Penulisan Sejarah*. 2002. Kuala Lumpur: Kertas Kerja Kongres Patriotisme Negara, Institut Latihan
- Razali Ibrahim. (2014). *Program Aku Ikon Patriotik (Aku IP) bertemakan Anak Malaysia Jiwa Merdeka*. Kuala Lumpur: Dewan Rakyat, Parlimen Malaysia.
- Yayasan Sabah. (2003). *Tun Mustapha dan Pembangunan Sabah*. Kota Kinabalu: Yayasan Sabah.

Kertas Kajian

- Ahmad Rusdi. (2002). *Permasalahan Pelaksanaan Unsur Patriotisme Dalam Mata pelajaran Kajian Tempatan: Punca Daripada Guru Sendiri*. Alor Setar: Institut Penguruan Darulaman.
- Ahmad Fawzi Mohd. Basri. (2002). *Patriotisme dan Ketahanan Nasional: Suatu Pandangan tentang Kesignifikannya Sebagai Agenda Negara*. Kertas Kerja dibentangkan di Kongres Patriotisme Negara, di Institut Latihan Keselamatan Sosial KWSP, anjuran Biro Tatanegara dan Universiti Utara Malaysia, Bangi pada 22 - 28 Oktober 2002.
- Awang Had Salleh. 1995. *Patriotisme dan Globalisme Alam Konteks Pergerakan Bahasa dan Sastera Kebangsaan*. Kertas kerja yang dibentang di Persidangan Hari Sastera di Melaka pada 26-28 Mei 1995.
- Cacho Bullah. (1983). *Sedikit Pengenalan Masyarakat Bugis Di Sabah, Tawau*. Kota Kinabalu: PKBS
- Cik Siti Azizah Abod. 2002. *Dasar Pertahanan Negara dan Patriotisme*. Kertas Kerja dibentangkan di Kongres Patriotisme Negara, di Institut Latihan keselamatan Sosial KWSP, anjuran Biro Tatanegara dan Universiti Utara malaysia, Bangi pada 22 - 28 Oktober 2002.
- Ezhar Tamam, Fazilah Idris, Wendy Yee Mei Tien, Azimi Hamzah, Rezal Hamzah (2006) *News media socialization and ethnic tolerance among youth in Malaysia*. Kertas kerja ini dibentangkan di 15th AMIC Annual Conference Anjuran The Asian Media Information And Communication Center pada 17-20 July 2006, Pulau Pinang, Malaysia.
- Jaizah Mahamud, Muhammad Khairuddin Lim Abdullah, Ibrahim Md. Nor. (2001). Tinjauan terhadap penerapan unsur patriotisme melalui mata pelajaran kajian tempatan di kalangan guru pelatih semasa menjalani praktikum. Institut Penguruan Darulaman, Alor Setar.
- Mohamed Mustafa Ishak. (2002). *Patriotisme dan Bangsa Malaysia. Kertas Kerja dibentangkan di Kongres Patriotisme Negara*, di Institut Latihan Keselamatan Sosial KWSP, anjuran Biro Tatanegara dan Universiti Utara malaysia, Bangi pada 22 - 28 Oktober 2002.
- Nordin Bullah. (1998). *Penglibatan politik suku kaum Bugis: Satu Kajian di N. 46 Merotai, Tawau*. Penang: Kertas Projek Penyelidikan, PPJJ, USM
- Nik Anuar Nik Mahmud. (2002). *Patriotisme Dalam Penulisan Sejarah*. Kertas Kerja dibentangkan di Kongres Patriotisme Negara, di Institut Latihan Keselamatan Sosial KWSP, anjuran Biro Tatanegara dan Universiti Utara malaysia, Bangi pada 22 - 28 Oktober 2002.
- Haminah Binti Suhaibo. (2007). *Pemupukan patriotisme dalam Pendidikan Sejarah*. Tesis Doktor Falsafah, Fakulti Pendidikan: Universiti Malaya.
- Saifuddin Abdullah. (2002). *Patriotisme Alaf Baru*. Kertas Kerja dibentangkan di Kongres Patriotisme Negara, di Institut Latihan Keselamatan Sosial KWSP, anjuran Biro Tatanegara dan Universiti Utara malaysia, Bangi pada 22 - 28 Oktober 2002.
- Syamsul Rijal Yahaya. (2005). *Kertas Kerja "Persepsi Terhadap Orang Bugis Makassar"*. Seminar Za'ba mengenai Alam Melayu II. Anjuran Institut Peradaban Melayu, Universiti Pendidikan Sultan Idris dan Dewan Bahasa dan Pustaka, Malaysia. 22-24 Februari

- Tuan Pah Rokiah Syed Hussain (2010), Shamsul Anuar Nasarah, Zaheruddin Othman, *Pembinaan bangsa Malaysia: Kajian empirikal tahap patriotisme belia*, School of Government, College of Law, Government and International Studies, Universiti Utara Malaysia, Sintok, Kedah
- Program Latihan Khidmat Negara (PLKN). (2007). *Laporan PLKN: Pengalaman & Pencapaian 2007*. Putrajaya: Jabatan Perdana Menteri.
- Persatuan Komuniti Bugis Sabah (PKBS). (2012). Majalah KAREBA edisi pertama. Kota Kinabalu: PKBS.
- Persatuan Komuniti Bugis Sabah (PKBS). (2015). Majalah KAREBA edisi kedua 2015. Kota Kinabalu: KBS.

